

Тензорезистивні властивості плівкових наноструктур на основі пермалою та срібла

Д.О. Шуляренко, О.В. Пилипенко, К.В. Тищенко, І.М. Пазуха*, Л.В. Однодворець

Сумський державний університет, вул. Римського-Корсакова, 2, 40007 Суми, Україна

(Одержано 15.12.2017, у відредагованій формі – 14.01.2017, опубліковано online 15.02.2018)

У роботі представлені результати дослідження тензорезистивних властивостей (інтегральний $(\gamma)_{int}$ і диференціальний $(\gamma)_{dif}$ коефіцієнти тензочутливості) тонкоплівкових наноструктур на основі пермалою $Ni_{80}Fe_{20}$ (Py) та срібла (Ag), отриманих одночасною конденсацією компонент з двох незалежних джерел, а також дані для складових компонентів системи. Визначені основні закономірності тензорезистивних властивостей Py та Ag у діапазоні товщин $d = 10-60$ нм. Показано, що на концентраційних залежностях $(\gamma)_{int}$ спостерігається максимум при $c_{Ag} = 30-35$ ат.%, прояв якого пов'язаний зі структурними змінами в плівковій системі, пов'язаними зі змінами характеру розподілу кристалітів та їх середнього розміру при зміні концентрації компонент.

Ключові слова: Тонкоплівкова наноструктура, Одночасна конденсація, Тензорезистивні властивості, Концентраційна залежність.

DOI: 10.21272/jnep.10(1).01011

PACS numbers: 60.68.Bs, 72.10.Fk, 73.63.Bd

1. ВСТУП

Сучасні тенденції розвитку сенсорної електроніки вимагають комплексного підходу до вивчення електрофізичних властивостей чутливих елементів з метою створення плівкових тензорезисторів із стабільними робочими характеристиками.

Тонкоплівкові наноструктури на основі феромагнітних сплавів Ni_xFe_{1-x} та благородних металів (Au, Ag чи Cu) використовуються як чутливі елементи сенсорів неелектричних величин, у цифрових пристроях магніторезистивної пам'яті тощо [1, 2]. На даний час тонкоплівкові наноструктури на основі сплаву $Ni_{80}Fe_{20}$ та Ag, знайшли практичне застосування при виготовленні сенсорів магнітного поля, що працюють в діапазоні полів від 50 мТл до 10 Тл [3].

За останні роки були проведені експериментальні дослідження, присвячені вивченню магнітних та магніторезистивних властивостей систем, сформованих на основі феромагнітних сплавів Ni_xFe_{1-x} та благородних металів. Зокрема, систематично вивчені явища гігантського магнітоопору в мультиштатах та наноструктурах на основі сплавів Ni_xFe_{1-x} та благородних металів дозволили визначити, що його величина залежить від таких факторів як концентрація компонент магнітного сплаву, метод та умови отримання, процес термовідпалювання та ін. [4, 5]. Однак, практично відсутні роботи, присвячені вивченню їх механічних та тензорезистивних властивостей.

У роботі була поставлена задача дослідження тензорезистивних властивостей плівкових зразків на основі пермалою $Ni_{80}Fe_{20}$ (Py) та срібла (Ag), отриманих у вакуумі методом одночасної конденсації, з метою створення на їх основі чутливого елемента сенсора деформації, в якому б був мінімізований вплив процесів дифузії та фазоутворення на робочі характеристики.

2. МЕТОДИКА І ТЕХНІКА ЕКСПЕРИМЕНТУ

Тонкоплівкові зразки отримувалися методом електронно-променевої конденсації одночасно з двох незалежних джерел (пермалою 79 нм (79-80 мас.% Ni, 2-5 мас.% Mo, 13-16 мас.% Fe) та Ag) у вакуумній камері приладу ВУП-5М при тиску газів залишкової атмосфери 10^{-4} Па. Дві серії зразків загальною товщиною 25 та 55 нм і осаджувалися на полістиролові підкладки в одному циклі зі швидкістю $\omega = 0,1$ нм/с. Схематичне зображення системи «випаровувачі-підкладкотримач» представлена на рис. 1.

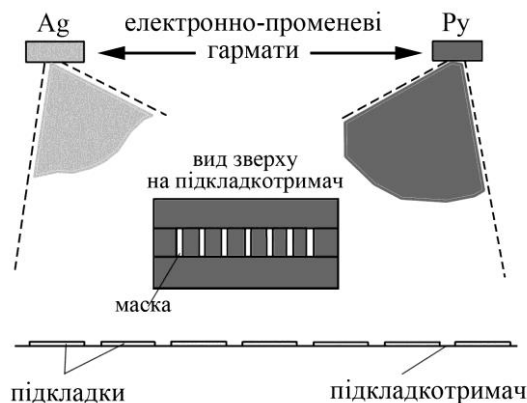
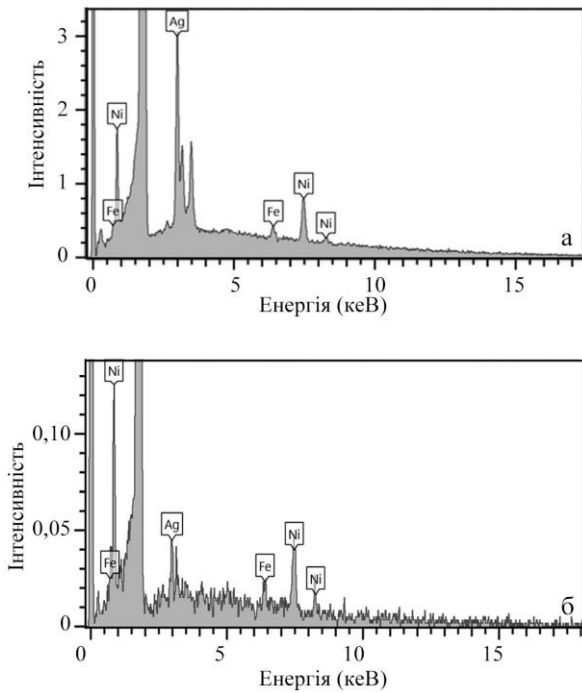

Рис. 1 – Схематичне зображення системи випаровувачі-підкладкотримач, що була використана для формування методом одночасної конденсації плівкових систем

Хімічний склад отриманих плівкових контролювався методом рентгенівського енергодисперсійного аналізу (прилад Tescan VEGA3) з точністю до 1 ат.% приклад енергодисперсійних спектрів представлено на рис. 2. У результаті були отримані плівкові зразки на основі пермалою та срібла в діапазоні концентрації $c_{Ag} = 15-80$ ат.%. Дослідження тензорезистивних властивостей проводилося у свіжосконденсованих зразках після конденсації протягом 3-х циклів «навантаження ↔ зняття

* iryna.pazukha@gmail.com

Рис. 2 – Енергодисперсійні спектри для плівкових наноструктур на основі пермалю та срібла загальною товщиною 55 нм при концентрації $c_{Ag} = 34$ (а) та 63 ат. % (б)

навантаження» у деформаційному інтервалі $\Delta \varepsilon_l = 0-1$ %. Розрахунки інтегрального $(\gamma)_{int}$ та диференціального $(\gamma)_{dif}$ коефіцієнтів поздовжньої тензочутливості здійснювалися згідно [6] відповідно за співвідношеннями: $(\gamma)_{int} = (1/R(0)) \cdot (\Delta R/\Delta \varepsilon_l)$ та $(\gamma)_{dif} = (1/R_i) \cdot (dR_i/d\varepsilon_{li})$, де $R(0)$ – опір при нульовій поздовжній деформації; R_i і dR_i – електричний опір плівкового зразка на початку деформаційного інтервалу $\Delta \varepsilon_l$ і його зміна при збільшенні поздовжньої деформації на $d\varepsilon_{li}$, відповідно.

3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ РЕЗУЛЬТАТИ І ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Типові деформаційні залежності $\Delta R/R(0)$ та γ_{dif} від ε_l для компонентів досліджуваної плівкової структури для деформаційного інтервалу $\varepsilon_l = 0-1$ % на прикладі плівок Ru(25)/П та Ag(25)/П представлені на рис. 3 і 4 відповідно.

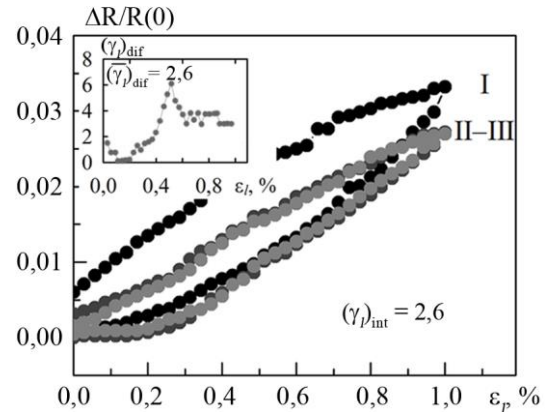
Оскільки, детальні дослідження тензорезистивних властивостей компонентів плівкової системи Ru та Ag було проведено у наших передніх роботах [7, 8], то наведемо лише основні закономірності тензорезистивних властивостей для одношарових плівок пермалю та срібла:

1. Розрахунки величини $(\gamma)_{int}$, показали, що плівки Ru характеризуються дещо більшим у порівнянні з плівками Ag значенням інтегрального коефіцієнту поздовжньої тензочутливості.

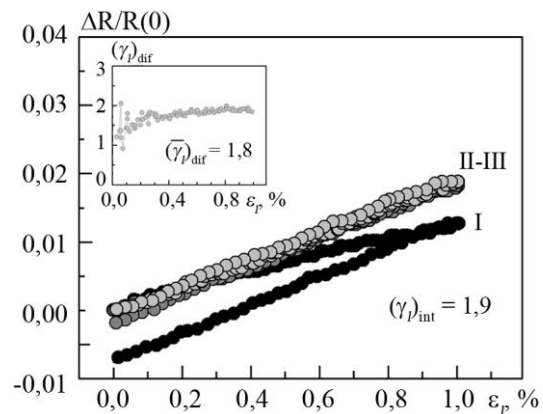
2. Для плівки Ag пружна деформація має місце до величини $\varepsilon_l \cong 1\%$, а для Ru величина межі переходу від пружної до пластичної деформації $\varepsilon_{пер}$ поступово зменшується з 0,75 до 0,2 із ростом товщини в інтервалі $d = 10-55$ нм.

3. Розмірна залежність для одношарових плівок Ag типова для одношарових плівок металів (при збі-

льшенні товщини зразків відбувається поступове зменшення величини інтегрального коефіцієнту тензочутливості). У той час для плівок Ru характерне зростання величини $(\gamma)_{int}$ при збільшенні товщини, оскільки дослідження проводилися як в області пружності, так і в області пластичності. Прояв ефектів пластичності призводить до зміни характеру механізмів розсіювання електронів і, як наслідок, не тільки збільшення опору зразків, але і його чутливості до деформації ($dR/d\varepsilon$) відносно збільшення R [9].

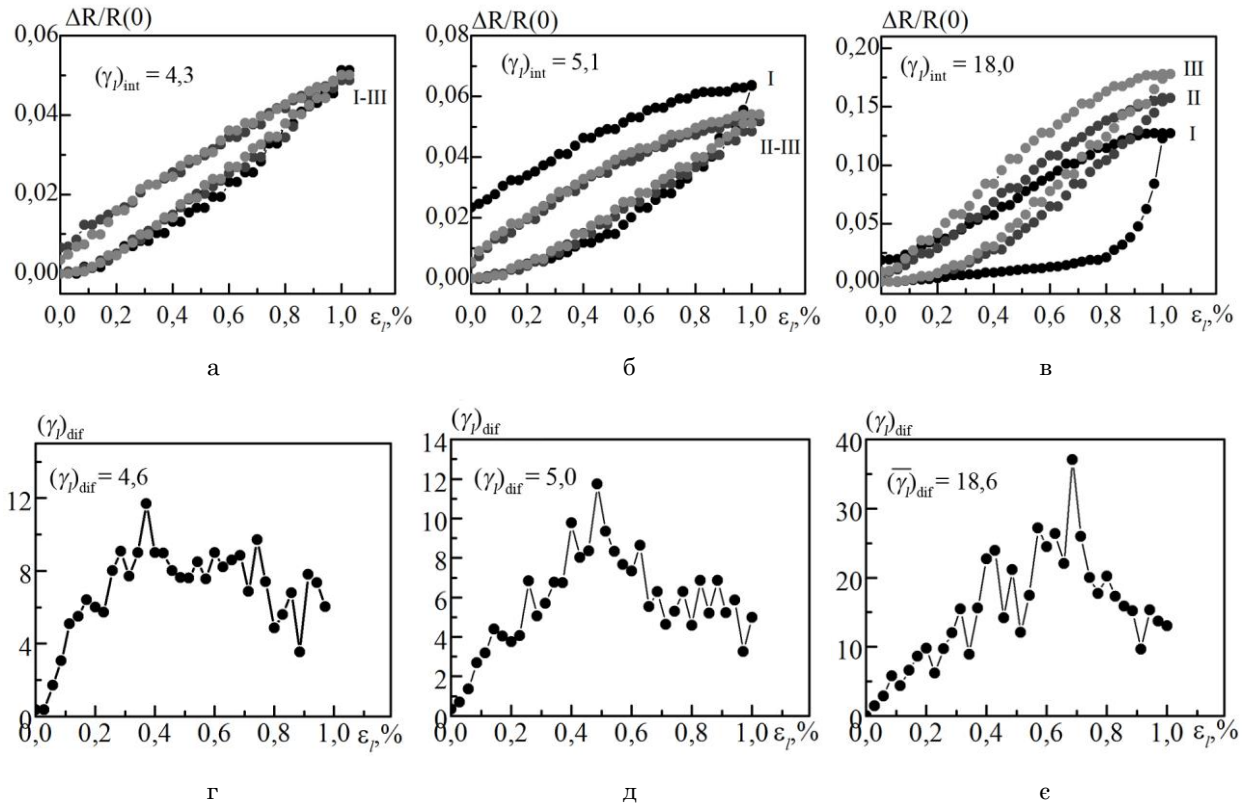
Рис. 3 – Залежність $\Delta R / R$ та $(\gamma)_{dif}$ від ε_l (вставка) для плівки Ru(25нм)/П для деформаційного інтервалу $\Delta \varepsilon_l = (0 - 1)$ %. Римськими цифрами позначені номери циклів деформації

Рис. 4 – Залежність $\Delta R / R$ від ε_l та $(\gamma)_{dif}$ (вставка) для плівки Ag(25)/П

На рис. 5 наведені серії деформаційних залежностей для трьох циклів «навантаження ↔ зняття навантаження» та залежності $(\gamma)_{int}$ від ε_l для останнього циклу для плівок з концентрацією $c_{Ag} = 20, 55, 75$ ат.%. Як видно з рис. 5 форма деформаційних залежностей залежить від концентрації компоненту плівкової структури. При концентрації $c_{Ag} = 75$ ат.%, тенденція до стабілізації тензорезистивних властивостей спостерігається вже на першому деформаційному циклі. Величина $(\gamma)_{int}$ практично не залежить від його номеру. При цьому слід зазначити також, що характер деформаційних залежностей для плівкових наноструктур з концентрацією $c_{Ag} = 75$ ат.% до аналогічної залежності для тонких одношарових плівок Ag (рис. 4).

При збільшенні концентрації пермалю відбувається поступове розширення деформаційної петлі.

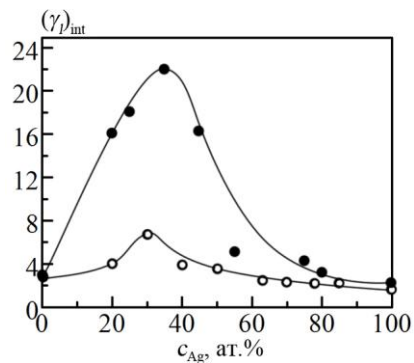

Рис. 5 – Залежність $\Delta R / R(0)$ (а-в) та $(\gamma)_{diff}$ для першого деформаційного циклу (г-е) від ϵ_p для плівкових наноструктур на основі Ru та Ag загальною товщиною 25 нм для деформаційного інтервалу $\Delta \epsilon_p = (0 - 1) \%$ при c_{Ag} , ат. %: 75 (а, г), 55 (б, д), 20 (в, е)

При концентрації $c_{Ag} = 55$ ат.%, перший деформаційний цикл відрізняється від подальших, а тенденція до стабілізації починає проявлятися лише після другого циклу. В той же час характерною особливістю залежностей $\Delta R / R(0)$ від ϵ_p для зразка з $c_{Ag} = 20$ ат.% є те, що всі три цикли «навантаження $\leftrightarrow$ зняття навантаження» відрізняються один від одного, а величина $(\gamma)_{int}$ збільшується з номером деформаційного циклу. Це свідчить про той факт, що стабілізаційні процеси не завершуються на третьому циклі.

Аналіз отриманих даних дозволяють зробити висновки про те, що в тензорезистивних властивостях плівкових наноструктур на основі Ru та Ag певну роль повинен відігравати концентраційний ефект, а також структурні зміни, які відбуваються у плівці при деформації. Оскільки діапазон деформації обмежується 1%, то суттєвий вплив на тензоефект мікроструктурних змін мало ймовірний. Вплив розмірного фактору в даному випадку проявляється лише з точки зору прояву внутрішнього розмірного ефекту, який реалізується у маядасівському розсіюванні на межах зерен. Оскільки компоненти досліджуваних зразків срібло та пермалой мають різний тип кристалічної структури (крупнокристалічна у плівок Ag та нанорозмірна, лабіринтного типу у Ru), то в плівкових наноструктурах, сформованих на їх основі, швидше за все буде відбуватися зміна характеру розподілу кристалітів та їх середнього розміру в залежності від c_{Ag} . Зовнішній розмірний ефект, який пов'язаний з фуксівським розсіюванням на зовнішніх поверхнях не розглядається оскільки всі зразки

мають однакову товщину. Ці процеси детально проаналізовані в роботі [10], автори якої показали, що зовнішній розмірний ефект визначає розмірну залежність γ , а внутрішній розмірний ефект – абсолютну величину γ .

Рис. 6 – Концентраційна залежність інтегрального коефіцієнта тензочутливості для плівкових систем на основі Ru та Ag загальною товщиною 25 (●) і 55 (○) нм.

На рис. 6 представлена концентраційна залежність інтегрального коефіцієнта тензочутливості при загальній товщині плівкових зразків 30 та 55 нм (аналогічна за характером залежності отримана авторами [6] для плівкових матеріалів на основі Fe і Au). Аналіз залежності показує, що при $d = 25$ нм збільшення вмісту пермалой у складі наноструктурних плівок (Ru+Ag)/Pi призводить до різкого збільшення інтегрального коефіцієнта тензочутливості. Максимум на концентраційні залежності $(\gamma)_{int}$ спо-

стерігається при $c_{Ag} = 35$ ат.%. Достатньо значне збільшення величини $(\gamma)_{int}$ швидше за все пов'язано зі змінами, які відбуваються в кристалічній структурі зразків при зміні концентрації компонент у плівковому зразку, та, ймовірно, зі змінами процесу зерномежевого розсіювання, який, як зазначалося вище, й визначає абсолютну величину коефіцієнта тензочутливості. В той же час при збільшенні товщини досліджуваних зразків на залежностях $(\gamma)_{int}$ від c_{Ag} зростання величини інтегрального КТ не на стільки суттєве, хоча й має місце прояв максимуму при $c_{Ag} = 30$ ат.% ($(\gamma)_{int} = 6,7$). Це свідчить про той факт, що у величині інтегрального коефіцієнта тензочутливості відіграють значну роль не тільки концентраційні, а й розмірні ефекти.

Відмітимо також, що аналогічно до попередньо представлених досліджень для одношарових плівок Py та Ag на залежностях диференціального коефіцієнта

тензочутливості $(\gamma)_{dif}$ спостерігається максимум, який відповідає межі переходу пружна/пластична деформація. Зазначимо, що при зміні концентрації компонент у досліджуваних зразках на основі пермалою та срібла відбувається зміщення межі переходу пружна/пластична деформація, що також швидше за все пов'язано зі структурними змінами у зразках.

ПОДЯКА

Автори висловлюють подяку проф. Проценку І.Ю. за плідну дискусію та цінні зауваження.

Робота виконана в рамках держбюджетної теми 0116U002623 (2016-18 рр.) Міністерства освіти і науки України.

Strain Properties of Thin Film Nanostructures Based on Permalloy and Silver

D.O. Shuliarenko, O.V. Pylypenko, K.V. Tyschenko, I.M. Pazukha, L.V. Odnodvoretz

Sumy State University, 2, Rimsky Korsakov Str., 40007 Sumy, Ukraine

The results of investigation strain properties (integral $(\gamma)_{int}$ and differential $(\gamma)_{dif}$ strain coefficients) of thin film nanostructures based on permalloy $Ni_{80}Fe_{20}$ (Py) silver (Ag), prepared by method of co-evaporation from independent sources, and results for components of the systems are presented. The main peculiarities of Py and Ag strain properties in the range of thicknesses $d = 10-60$ nm are determinate. It has been shown that the maximum at the $c_{Ag} = 30-36$ at.% is observed at the concentration dependences of $(\gamma)_{int}$. The presence of a maximum is due to the structural changes in the film systems.

Keywords: Thin film nanostructures, Co-evaporation, Strain properties, Concentration dependence.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Vijay V. Kondalkara, Xiang Lia, Yanga Keekeun Leea, *Procedia Engineer.* **168**, 675 (2016).
2. Yen Guo, Yong Deng, Shan X. Wang, *Sens. Actuat. A: Phys.* **263**, 159 (2017).
3. L. Vieux-Rochaz, R. Cuchet, M.H. Vaudaine *Sens. Actuat. A: Phys.* **81**, 53 (2000).
4. Lei Chan, You Zhou, Chng Lei, Zhi-Min Zhou, *Mater. Sci. Eng. B* **101**, 172 (2010).
5. A. Tiwari, M.S. Kumar, *J. Magn. Magn. Mater.* **303**, e165 (2006).
6. O.V. Pylypenko, L.V. Odnodvoretz, M.O. Shumakova, I.Yu. Protsenko, *Prob. At. Sci. Tech.* **105**, 131 (2016).
7. I.M. Pazukha, Z.M. Makukha, Yu.M. Shabelnyk, I.Yu. Protsenko, *J. Nano- Electron. Phys.* **4**, 03020 (2012).
8. O.V. Pylypenko, I.M. Pazukha, A.S. Ovrutskyi, L.V. Odnodvoretz, *J. Nano- Electron. Phys.* **8**, 03022 (2016).
9. K.V. Tyschenko, L.V. Odnodvoretz, I.Yu. Protsenko, *Metallofiz. Noveishie Tekhnol.* **33**, 10, 1351 (2011).
10. C.R. Tellier, A.J. Tosser, *Size Effects in Thin Films*, 310 (Ch.I – A. – O. – N-Y: Elsevier: 1982).